

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYNUR FAZİL QIZI MƏMMƏDZADƏ

HƏRBİ DİSKURSUN PRAQMALİŅVİSTİK TƏDQIQI
(İNGİLİS DİLİNİN MATERIALLARI ÜZRƏ)

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2016

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

Rəsmi opponetlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ramilə Fərman qızı Hüseynova

Aparıcı təşkilat: Bakı Dövlət Universitetinin Təbiət fakültələri
üzrə ingilis dili kafedrası

Müdafiə __25/11__ 2016-cı il saat _____ -da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2016-cı ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent   Sevda Davud qızı Vahabova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Ordu öz qaydaları və kommunikasiya qanunları olan mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələr sistemini ehtiva edir. Ordu dilinin pragmatika, diskurs nəzəriyyəsi, psixolinqvistika, sosiolinqvistika kimi fənlərin qovuşduğunda tədqiqi torpaqlarının 20%-i işğal altında olan respublikamızın həm dilçilik, həm də hərbi elmləri üçün xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Hazırda müharibənin ənənəvi formaları ilə yanaşı informasiya müharibələri də var. Müasir dünyada müharibə haqqında açıq danışılıb, müharibə sözü geniş kütlələr üçün aydın olan, lakin psixoloji baxımdan daha “məqbul” və informasiya yayanların özlərinin əsas niyyətləri və əməllərini pərdələməyə imkan verən sözlərlə əvəzlənir. Ötən əsrin sonu, cari əsrin əvvəlləri üçün bu üsul daha səciyyəvidir.

Müasir diskurs məkanında müharibə düşmənin yalnız fiziki deyil, həm də mənəvi basılmasıdır. Bunun bariz görünən sxemi var. Müharibəni başlayan tərəf (tərəflər) bütün informasiya resurslarından istifadə edərək hədəf ölkəyə qarşı informasiya müharibəsinə başlayır, onu antidemokratik olmaqla, öz xalqına və ya qonşu xalqlara qarşı qeyri-insani əməllərdə, insan haqlarının pozulmasında və s. suçlandırır, dünya ictimaiyyətinin rəyini formalaşdırdıqdan sonra fiziki baxımdan fəaliyyətə başlayır və dünya ictimaiyyətinin gözündə öz hərəkətinə öncədən bəraət qazandırmış olur. Hərbi əməliyyatların gedişinin işıqlandırılmasında da qeyri-hərbi leksika, yəni qeyri-hərbi diskurs vahidləri üstünlük təşkil edir. Bu hadisənin digər cəhəti hərbi diskurs vahidlərinin qeyri-hərbi diskurslara nüfuz etməsidir.

Dilin bütün diskurs vahidləri bir-biri ilə əlaqəlidir və birmənalı şəkildə hər hansı bir dil vahidini yalnız müəyyən diskursa aid etmək mümkünsüzdür. Hərbi diskurs vahidləri də digər növ diskurs vahidləri ilə geniş əlaqələrə malikdirlər.

Hərbi diskurs mürəkkəb, çoxcəhətli linqvistik hadisədir. O, şübhəsiz, kifayət qədər müstəqilliyə malikdir və struktur - sintaktik xüsusiyyətləri baxımından maraqlıdır. Hərbi diskurs bu gün öz janr xüsusiyyətlərini dəyişir. Bu, hər şeydən öncə hərbi diskurs sistemində də İKT-dən geniş istifadə ilə bağlıdır.

Qloballaşan müasir dünyada KİV-in rolunun həddindən artıq artması ilə bağlı, faktik olaraq, informasiyanın özünün statusu dəyişir – onun mənfi təsirləri get-gedə daha çox diqqət çəkməyə başlayır və bunun nəticəsi kimi, informasiya müharibələri adı bir şeyə çevrilir. Müharibə və ya onun metaforik obrazı müasir insanın həyatında daim özünə yer alır. Hərbi

diskursun problematikasi linqvistik ədəbiyyatda hələ tam işıqlandırılmayıb. Hərbi diskurs struktur kimi kifayət qədər aydın təsvir olunmayıb, “müharibə” konseptinin də, hərbi diskursun formalaşdırıcı əlaməti kimi, rolu axıra qədər aydınlaşdırılmamışdır. Bundan başqa, “hərbi” konseptlərin digər diskurs növlərində istifadəsi kifayət qədər tədqiq olunmamışdır, hərbi diskursun diskurslararası xüsusiyyəti də nəzərdən keçirilməyib.

Dissertasiya işinin aktuallığı silahlı qüvvələrin müasir cəmiyyətin həyatında və eləcə də müasir qlobal geosiyasi proseslərdə rolunun mühümlüyü ilə müəyyənləşir. Hesab edirik ki, hərbi diskurs funksional-üslubi xüsusiyyətlər və konseptlər sistemi baxımından da daha təfərrüatlı öyrənilməlidir.

Mövzunun işlənilmə dərəcəsi. Diskurs probleminə aydınlıq gətirmədən konkret bir sahənin diskursuna, o cümlədən tədqiqatımızın obyektini olan hərbi diskursa (özü də konkret bir dil materialı əsasında) aydınlıq gətirmək mümkün deyil. Diskurs anlayışı dilçilikdə nisbətən yeni olsa da, onun əhatə dairəsinə daxil olan anlayış və problemlər özü-özlüyündə yeni deyil. Diskursun ehtiva etdiyi mətn və kontekst, verbal və qeyri-verbal vasitələr və bu kimi başqa məqamlar dilçilərin həmişə diqqət mərkəzində olmuş və olmaqdadır. Bunlardan ən çox öyrəniləni və hələ də tam aydınlıq gətirilməyən mətn problemi. Son dövrlərdə bu problemə Azərbaycan dilçiliyində xüsusi diqqət yetirilir. Bu məsələyə toxunan tədqiqatçılar cümlə, cümlədən daha böyük vahidlərdən başlayaraq¹ tam bitkin əsərə qədər müxtəlif yazılı və şifahi nitq vahidlərini mətnə aid edirlər.² Bir sıra tədqiqatçılarımız başqa səpkidən yanaşmağa çalışır, müəyyən dil vasitələrinin (konkret dilin timsalında və ya tipoloji qarşılaşdırma yolu ilə) mətn, daha geniş götürüldükdə isə diskursun yaradılmasında rolunu müəyyənləşdirməyə çalışır, alimlərin bir qismi isə yazılı mətnlə şifahi mətn, mətn və kontekst problemlərini vəhdətdə nəzərdən keçirərək problemi geniş qoyur və diskursun özündə mətn və konteksti, verbal və qeyri-verbal vasitələrin məcmusunu ehtiva etməsi məsələsini önə çəkirlər.³ Bununla belə qeyd

---

¹ Abdullayev K.M., Məmmədov A.Y. və b. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 2012, 608 s.

² İsmayilov B.B. Kommunikativ sintaksis problemləri: Filol.elm.dok. .... dis. avtoref. Bakı, 2010, 49 s.; Qazıyeva. M.Y. Səhnə nitqinin linqvistik problemləri (İnglis və Azərbaycan dilləri əsasında: Filol.elm.dok. .... dis. avtoref. Bakı, 2004, 66 s.; Veysəlli F. Diskurs təhlilinə giriş. Bakı: “Təhsil” NPM, 2010, 141 s.; Yunusov D.N. Müxtəlif sistemli dillərdə mürəkkəb sintaktik vahidlərin variativliyi: Filol.elm.dok. .... dis. avtoref. Bakı, 2007, 34 s.

³ Abdullayev Ə. Mətni anlama modelləri. Bakı: Səda, 1999, 344 s.

olunmalıdır ki, diskursun ən müxtəlif elm sahələrində özünə yer alması və tədqiqata cəlb edilməsi ona tam aydınlıq gətirilməsinə imkan vermir. Zənnimizcə, hər bir konkret halda diskursun məna tutumunun tədqiqatçı tərəfindən dəqiq göstərilməsi (yəni tədqiqatçının əldə rəhbər tutduğu metodoloji bazanın bariz göstərilməsi) və bundan çıxış edərək praktik material əsasında dəqiqləşdirilməsi gələcəkdə müxtəlif yönümlü tədqiqatların nəticələrini ümumiləşdirərək konseptə vahid bir tərif verməyə və bütövlükdə həmin anlayışın əhatə dairəsini müəyyənləşdirməyə imkan verər.

Bu baxımdan həm dünya alimlərinin, həm də mətn və kontekst probleminə daha çox müraciət etmiş rus alimlərinin və əlbəttə ki, Azərbaycan tədqiqatçılarının əsərləri metodoloji baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

*Tədqiqatın obyekt*i hərbi sənədlər, ordu lətifələri və hərbi nəşrlərdə çap olunmuş məqalələrin mətnləridir.

*Tədqiqatın predmeti*nə hərbi diskursun baza konseptləri və onun hərbi diskursun özündə və onun digər növlərində funksionallığı ilə seçilən çeşidli formaları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi hərbi diskursun praqmatik və linqvistik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Göstərilən məqsəddən aşağıdakı vəzifələr irəli gəlir:

-mövcud yanaşmalardan çıxış edərək diskursun strukturu və tipologiyasını nəzərdən keçirmək, onun qənaətbəxş tərifini vermək;

-diskursun institusionalıq əlamətlərini müəyyənləşdirmək, onlara söykənərək institusional diskurs anlayışını nəzərdən keçirmək;

-hərbi diskursun linqvistik və praqmatik xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirmək məqsədilə onun struktur və üslubi xüsusiyyətlərini öyrənmək, formal və qeyri-formal institusional hərbi diskursların konkret misallar əsasında təhlilini aparmaq;

-ingilis hərbi diskurs vahidlərinin media məkanında funksional-üslubi özəlliyini tədqiq etmək, həmin diskursdakı əsas ifadə vasitələrini səciyyələndirmək;

-“müharibə” konseptini hərbi diskursun formal və qeyri-formal hissələrində araşdırmaq;

Tədqiqat işinin fərziyyəsi bundan ibarətdir ki, hərbi diskurs konkret situasiyada işləndiyi zaman xüsusi üslubi xüsusiyyətlər kəsb edə bilər. “Müharibə” konsepti isə hərbi diskursun qeyri-formal əhatəsində olarkən yeni semantik keyfiyyətlər yarada bilər.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat prosesində kontekstlərin və komponentlərin təhlili, o cümlədən diskursiv təhlil, definisiya lüğətlərinin təhlili metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Birincisi, sözügedən iş dilçiliyimizdə ordu həyatı ilə bağlı rəsmi sənəd və qeyri-rəsmi lətifə mətnlərinin praqmatik-vistik tədqiqi sahəsində yenidir. İkincisi, burada hərbi diskurs şəxsiyyət və institusional komponentlərin qarşılıqlı münasibətlərinin mürəkkəb sistemi kimi nəzərdən keçirilir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Əldə olunmuş nəticələrdən hərbi diskursun sonrakı tədqiqində, onun formal hissəsinin janr xüsusiyyətlərinin daha geniş təsviri, həmçinin hərbi diskursun digər diskurs növləri ilə qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi üçün istifadə oluna bilər. Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyətinə gəlinə, hərbi diskursun formal hissəsinin öyrənilməsi hərbi sənəd mətnlərinin ingiliscədən azərbaycancaya və eləcə də azərbaycandan ingiliscəyə tərcüməsi işini asanlaşdırmağa bilər. Bu işin nəticələrindən ingilis dilinin üslubiyatı, leksikologiyası və ümumi dilçilik üzrə mühazirələrdə, həmçinin “Hərbi diskurs” üzrə seçmə fənnin hazırlanmasında faydalanmaq olar.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

-diskurs anlayışı ən müxtəlif sahələrdə işlədilir və müxtəlif elm sahələrinin diqqət mərkəzindədir. Bununla belə həmin məfhumun izahında və məna tutumunun müəyyənləşdirilməsində tam yekdillik yoxdur;

-diskurs sözün ən geniş mənasında yazılı və şifahi nitqi və ən əsası həmin nitqin arxasında duran və yazılı və şifahi nitqdə bilavasitə əksini tapmayan məna çalarlarını da özündə əks etdirən mətn və kontekstdir;

-institusional diskursun əsas əlamətlərinə mövzu və janrın xüsusiyyətləri, həmçinin məqsədi, strategiyası, taktikası, qarşısında duran məsələlər, kommunikasiya aktı iştirakçıları (diskursun ekstralinqvistik tərkib hissəsi qismində) və b. aiddir;

-hərbi diskurs institusional növ diskurs olub, formal və qeyri-formal hissələrdən ibarətdir;

-hərbi diskursun formal və qeyri-formal hissələri konkret situativ kontekstdə kommunikasiyanın özəlliyini əks etdirən xüsusi üslubi xüsusiyyətlərə malikdir;

-hərbi diskurs vahidləri əlavə emosionallıq və ifadəlilik yaratmaq məqsədilə həm qəzet və jurnallarda, həm də radio, televiziya və internetdə geniş istifadə imkanlarına malikdirlər;

-“müharibə” konsepti hərbi diskursun qeyri-formal hissəsində istifadə olunduqda, yeni məna çalarları aşkar edilir.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas nəticələri müəllifin Respublika və Beynəlxalq konfranslarda təqdim etdiyi məruzələrində, həmçinin ölkəmizdə və xaricdə elmi jurnallarda çap olunmuş məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt, predmeti, metodları müəyyənləşdirilir, onun fərziyyəsi, elmi yeniliyi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti göstərilir, müdafiəyə təqdim olunan əsas müddələri şərh edilir.

Dissertasiyanın "*Diskurs və institusional diskurs*" adlı birinci fəslə üç yarımfəsilə bölünür. "*Ümumi qeydlər*"də mətn və diskurs anlayışlarının ilkin izahı verilir. Göstərilir ki, mətnin həcmindən asılı olmayaraq, deyilən və yazılan olduğunu söyləmək olar. Doğrudur, bu kimi izah mətn anlayışına tam aydınlıq gətirmir. Aydındır ki, mətn özü-özlüyündə nəsə birdəfəlik verilmiş bir şey deyildir. O, bilavasitə nitq (yazılı və ya şifahi) və dil fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Diskurs mətnin həddləri ilə məhdudlaşdırıla bilməz, çünki diskursun təhlili zamanı söhbət yalnız deyiləndən deyil, həm də deyilməyən və ya deyilə bilməyən haqqında da gedir. Bundan başqa, ayrı-ayrı şəxslər bütövlükdə diskursa təsir edə bilsələr də, diskurs konkret bir şəxsə bağlı olmur. Diskurs fərdidən daha yüksəkdə duran anlayışdır.

I fəslin "*Diskurs: strukturu və tipologiyası*" başlıqlı 2-ci yarımfəslə müasir dilçilik elmində diskursa olan fərqli və çoxsaylı yanaşmalardan, eləcə də onun strukturu və tipologiyasından bəhs edir. Bütün mövcud baxışları, mövqeləri ümumiləşdirərək diskursa əsas üç yanaşma fərqləndirmək, onun müxtəlif milli ənənələr və konkret müəlliflərin söyləri ilə şərtlənən üç qrupunu göstərmək mümkündür. Amma yenə də qeyd olunmalıdır ki, bu yanaşmaların, baxışların heç birini tam, bitkin və yetərli hesab etmək olmaz, çünki diskursun onun bütün istifadə hallarını əhatələyən vahid tərif, hər halda, yoxdur və çox güman ki, ümumiyyətlə mümkün deyil.

Birinci qrupa terminin bilavasitə linqvistik mənada işlədilməsi aiddir ki, buna da ilk dəfə Z.Hərrisin 1952-ci ildə işıq üzü görmüş məqaləsində¹ təsadüf olunur. Bu termindən intensiv istifadə isə bu hadisədən təxminən 20 il sonra, XX əsrin 70-ci illərində başlanır. Doğrudur, linqvistikanın özündə belə diskurs anlayışının işlədilməsi xeyli rəngarəngdir. Onu bəzi hallarda mətn və situasiya komponenti olan kontekstlə² eyniləşdirirlər.

Son illərdə Azərbaycan dilçiliyində də bütövlükdə mətn, kontekst və onların müxtəlif cəhətləri haqqında dəyərli fikirlər söylənilmişdir.³

İkinci qrupu diskurs məfhumunun son illərdə elm dairəsindən kənara çıxaraq publisistikada geniş istifadəsi təşkil edir. Bu yanaşma öz başlanğıcını fransız strukturalistlərindən və poststrukturalistlərindən və birinci növbədə Mişel Fukodan⁴ alır. Bu istifadə arxasında ənənəvi üslub (ədəbi-bədii üslub, milli üslub, cərəyanın üslubu və s.) və fərdi dil (fərdi üslub) anlayışlarının dəqiqləşdirilməsi cəhdi dayanır. Bu kimi başa düşülən “diskurs” məfhumu danışma üsulunu təsvir edir və mütləq “necə” diskurs və ya “kimin” diskursu şəklində işlədilir.

Diskursun üçüncü qrup işlənmə mənası ikinciyyə yaxın olsa da, müəyyən özəlliklərə malikdir. Bu istiqamət alman filosofu və sosioloqu Y.Habermasın adı ilə bağlıdır. Bu üçüncü mənada “diskurs” kommunikasiyanın sosial reallıqdan, ənənələrdən, nüfuzdan, kommunikativ köhnəlikdən və s. mümkün qədər uzaqlaşmış və kommunikasiya iştirakçılarının baxışları və hərəkətlərinin tənqidi müzakirə və əsaslandırılması məqsədi güdən xüsusi ideal növü hesab olunur.⁵

Birinci fəslin sonuncu – 3-cü yarım fəslə diskursun institusionalıq əlamətləri və institusional diskurs problemlərindən bəhs edir.

---

¹ Harris Z.S. Discourse analysis / Language, v. 28, 1952, №1, s. 1-30.

² Enkvist N.E. From Text to Interpretability: A Contribution to the Discussion of Basic terms in Text Linguistics. Connexity and Coherence: Analysis of Text and Discourse Ed. by W.Heydrich. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1989, p. 369.

³ Veysəlli F. Diskurs təhlilinə giriş. Bakı: “Təhsil” NPM, 2010, 141 s.; Ə.Abdullayev. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs. Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, 2011, 272 s.; Abdullayev S. Qeyri-səlis dilçilik təcrübəsi. Bakı: Victory, 2013, 596 s.; Ağazadə A.M. Müasir dövrdəki ingilisdilli hüquqi mətnlərin diskursiv xüsusiyyətləri (məhkəmə sənədlərinin materialları əsasında): Filol.fəl.dok. .... dis.avtoref. Bakı, 2012, 21 s.; Məmmədov A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi: Filol.elm.dok. .... dis. avtoref. Bakı: 2003, 54 s.

⁴ <http://www.brocku.ca/english/courses/4F70/discourse.php>

⁵ <http://yazykoznanie.ru/content/vieHYPERLINK>

Özəllikləri ilə fərqlənən və son dövrlərdə ciddi transformasiya ilə üzləşən institusional diskurslardan biri hərbi diskursdur.

Hər bir sosial institutun özünün əsas dəyərlər sistemi var və onlar konkret institusional diskursun missiyası və onun fəaliyyət sahəsi üçün səciyyəvi olan peşə kodeksləri ilə müəyyənləşir. Məsələn kimi tədqiqatımızın predmeti olan ordu institusional diskursa xas olan baza dəyərlərini misal göstərmək olar. Ordu diskursunun baza dəyərlərinə hərbi bəca, ölkənin təhlükəsizliyi, hərbi hazırlığın yüksək səviyyəsi, intizam, ordunun yüksək mənəvi hazırlığı, hərbi peşəkarlıq, orduya ictimai etibarın yüksək olması aiddir. Bütün diskurslar kimi, institusional diskurs da onun strateji xəttini və ya strategiyasını ehtiva edən intensiya planı özünü göstərir.

Tədqiqatın *“Formal və qeyri-formal institusional hərbi diskurs”* adlı II fəslinin 1-ci yarım fəslində sözügedən problemə dair ümumi qeydlər özünə yer almışdır. Hərbi diskurs ilk nəzərdən nə qədər sadə və bəsit görünsə də, təzahür formaları və gündəlik məişətə və hərbdən uzaq digər institusional diskurslara nüfuz etməsi baxımından olduqca rəngarəng və mürəkkəbdir. Göstərilir ki, hərbi diskurs anlayışına birmənalı və dar səpkidən yanaşmaq olmaz. Bu məfhum altında həm sırf hərbi sahədə, rəsmi çıxışlar və yazışmalarda, bilavasitə orduda istifadə olunan sənədlər, həm də şifahi nitqdə (ordunun özündə və ordu həyatından kənarında) və ələlxüsus cəmiyyət həyatına və şifahi nitqə, məişət dilinə güclü təsiri olan publisistika başa düşülməli və institusional hərbi diskurs məhz bu baxımdan nəzərdən keçirilməlidir.

II fəslin 2-ci yarım fəslə *“Hərbi diskursun struktur və üslubi xüsusiyyətləri”* adlanır. İntitusional diskurs linqvistik və ekstralingvistik hissələrin sintezindən ibarətdir. Hərbi institusional diskurs spesifik linqvistik hissəyə və onu aktuallaşdırmaq üçün xüsusi situativ kontekstə malikdir. Lakin bu, bütün diskurslara xas olan struktur bölgüsündən başqa hərbi diskursu formal və qeyri-formal olmaqla iki əsas hissəyə bölməyimizə imkan verir. Sözü geniş mənasında hərbi diskursun formal hissəsinə biz hərbi-bədii materialları, hərbi-publisistik və hərbi-siyasi materialları, hərbi-texniki və hərbi-elmi materialları və ordunun, silahlı qüvvələrin hərbi təsisatlarının həyat və fəaliyyəti ilə bağlı idarəetmə aktlarını aid edə bilərik.

Qeyri-formal diskurs, öz növbəsində, özündə hərbi mühitdə ünsiyyəti, hərbi slenqi, həmçinin hərbi yumoru ehtiva edir. Hərbi diskursun formal və qeyri-formal hissələrinin materialını iki əsas tərkib hissəsi – mətn və kontekst – mövqeyindən nəzərdən keçirmək olar.

Hərbi diskursda üslubi vasitələrdən geniş istifadə olduğunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu vasitələrdən bir neçəsinin izahını verməklə, onları konkret misallarla şərh edək:

1) Klişe ifadələr. Dilçilikdə klişe dedikdə gündəlik ünsiyyətdə tez-tez istifadə olunan, sabit məna daşıyan və özü-özlüyündə dərin və yeni informasiya tutumuna malik olmayan ifadələr nəzərdə tutulur. İnstitusional diskursda belə klişələr, nitq şablonları çox işlənir və müəyyən sənədin hazırlanmasında klişe ifadələr arasında lazımi informasiyanı daşıyan konkret leksemlər verilir ki, adresat da məhz həmin məqamlar üzərində diqqətini cəmləyir. Məsələn, *When we talk about human factor inflight safety...* ([http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/Flight International](http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/Flight%20International), 30 January 1982)

2) Evfemizmlər. Həddindən artıq kəskin görünən və ya işlədilməsi məqbul sayılmayan sözlərin və ifadələrin yerinə işlədilən ifadələrə evfemizm deyilir. Məsələn, aşağıdakı ifadələrdən istifadə hərbi materiallar üçün tipikdir: *They also work hard to make seats more comfortable to overweight and over-tall passengers.* (<http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/>, 27 February 1984).

3) Hərbi materiallar elliptik konstruksiyalardan (tam nitqdə mətndə asanlıqla bərpa oluna biləcək bir və ya bir neçə sözün buraxılması. Əsasən nitqə lakoniklik vermək üçün işlədilir və ən çox atalar sözləri və aforizmlərdə təsadüf olunur) geniş istifadə, feil formalarından istifadənin kasadlığı, söyləmin yığcam formasına cəhd, bir cümlə daxilində məsdər və feli sifət tərkibləri ilə ifadə olunmuş çoxsaylı paralel konstruksiyalardan istifadə ilə səciyyələnir: *Fortunately, for Boeings workforce, the cutback in 747 production has coincided with the build-up of the 767 line, at the same plant. Fortunately, for Boeing's management, deliveries and sales of the 737 are unexpectedly robust, helping sustain the company until the 767 cash-flow begins to turn round late this summer* (<http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/>, Flight International, 20 February 1982).

Bu kimi konstruksiyalardan istifadə hərbi ünsiyyət sahəsini səciyyələndirən müəyyən funksional yüklə (yığcamlıq, dəqiqlik, konkretlik, deyinmənin dəqiqliyi və aydınlığı) bağlıdır ki, bu da informasiyanın ötürülməsinin məntiqi ardıcılığını, bir fikrin digərindən dəqiq ayrılmasını, çatdırılan informasiyanın qavranılmasının asanlıqını təmin edir. Hərbi diskurs mətnlərinin ən mühüm xüsusiyyəti mətnin şərhinin birmənalılığıdır, çünki onlar (mətni sənədlər) çox vaxt mühüm qərarların qəbul edilməsi, hərbi əməliyyatların aparılması və s. üçün əsas olur.

Dissertasiyanın II fəslinin 3-cü yarım-fəsləli formal institusional hərbi diskursa həsr olunmuşdur. Hərbi diskursun formal hissəsi nizamnamə sənədləri (əmrələrin, döyüş sənədlərinin, nizamnamələrin mətni) və elmi-texniki ədəbiyyatla təmsil olunur. Bu növ diskursun öz leksik və sintaktik xüsusiyyətləri vardır.

Hərbi-texniki materialların və hərbi sənədlərin leksik xüsusiyyətləri birinci növbədə, hərbi terminologiyadan çox istifadədir. Hərbi leksikanı adətən aşağıdakı əsas qruplara bölürlər:

1) Bilavasitə hərbi iş, silahlı qüvvələr, silahlı mübarizə aparılması üsulları və bu kimi anlayışları bildirən hərbi terminologiya;

2) Özündə elmi-texniki terminləri və hərbiçilərin şifahi nitqində işlədilən və faktiki olaraq müvafiq hərbi terminlərin üslubi sinonimlər dəsti olan emosional çalarlı hərbi leksikanı (jarqon) birləşdirən hərbi-texniki terminologiya.

Bundan başqa, hərbi materiallarda sabit ifadələrə rast gəlinir ki, onları da aşağıdakı qruplara bölmək olar:¹

1) Hərbi aforizmlər, atalar sözləri və məsəllər: *good beginning is half a battle - yaxşı başlanğıc qələbənin yarısıdır; the war depends on which we choose - hər şey düzgün qərarın seçimindən asılıdır.*

2) Frazeoloji birləşmələr: *Head - we win, tails - we lose - batmaq, dibə getmək; have sand in one's hair - səhrada fəaliyyət göstərmək təcrübəsinə malik olmaq; to hit the silk - paraşütü açmaq.*

3) Əmrlər: *shun/stand still - farağat; eyes, left - sola dön; arms, port - silah sinəyə; Halt! - Dur!; Column left, march! - sol çiyin irəli, marş!; Forward march! - irəli addımla, marş!; about face! - geri dön!*

Beləliklə, hərbi material mətnlərinin elmi, texniki və ya iş sənədləri ilə çoxlu ümumi xüsusiyyətlərinin olmasına baxmayaraq, yenə də onların özlərinin hərbi institusional diskursun ümumi xüsusiyyətləri ilə izah olunan spesifik əlamətləri var. Struktur aydınlığı, anlayışların müəyyənliyi, frazeoloji birləşmələrin sabitliyi – bunların hamısı hərbi materialların leksikasını ciddi strukturlaşdırır və qavrama və başa düşmə üçün kifayət qədər sadə edir. Eyni zamanda xüsusi hərbi leksikanın çoxluğu, çoxsaylı ixtisarlar və abbreviaturalar hərbi sənədlərin başa düşülməsini çətinləşdirir.

Hərbi materialların səciyyəvi sintaktik xüsusiyyətləri onlarda aşağıdakı konstruksiyalardan geniş istifadədir:

---

¹ Дормидонтов, А.А., Нелюбин Л.Л., Васильченко А.А.: Учебник военного перевода (английский язык). М.: Воениздат, 1972, 656 с.

Məchul növdən: *Military medical centers in Germany and the U.S. are occupied by many service members injured in Iraq and Afghanistan. Getting them there isn't easy* (<http://airman.dodlive.mil/2013/05/after-the-battle/#sthash.PI9rK4t3.dpuf>).

Cerund konstruksiyalarından: *By performing such studies up front, the Army is able to save resources and avoid investing in inappropriate solutions that will result in a waste of money and other precious resources* (<http://www.squidoo.com/mil-jokes>).

Məsdər konstruksiyalarından: *The Army invests in studies to determine the best course of action in addressing specific issues. Army analyses range from studies to support network operations, terrain identification and energy policy, to studies that focus on the morale and welfare of Soldiers and their families, and a wide variety of other high profile topics* (<http://www.army.mil/article/10642>).

İnstitusional hərbi diskursun formal hissəsinin nəzərdən keçirilməsini yekunlaşdıraraq bir daha qeyd etmək lazımdır ki, ordunun, bir sosial institut kimi, bütün xüsusiyyətləri diskursun formal hissəsinin hərbi materiallarında öz əksini tapır.

Formal hərbi diskursdan fərqli olaraq, qeyri-formal hərbi diskursun əsasında şifahi nitq ünsiyyəti durur. II fəslin 4-cü yarımfəsli məhz sözügedən problemin açıqlanmasına həsr olunmuşdur.

Hərbi diskursun qeyri-formal tərkib hissəsini onun linqvistik və ekstra-linqvistik tərkib hissələri baxımından nəzərdən keçirəndə, ünsiyyətin situativ kontekstinin son dərəcə vacib olduğunu qeyd etmək lazımdır. Orduda qeyri-formal ünsiyyət yalnız kommunikantların nisbətən bərabər status-rol münasibətləri şəraitində mümkündür, yəni slenq və gündəlik danışıq ifadələrindən istifadə ilə ünsiyyət hərbi məktəbin kursantları ilə zabit heyəti nümayəndələri arasında deyil, daha çox əsgərlər arasında mümkündür. Bu, bir daha ordu həyatının və hərbi diskursun əsas məqamlarından biri kimi subordinasiyanın əhəmiyyətini vurğulayır və ünsiyyətin, hətta bir sosial qrup daxilində, getdiyi mühitin yekrəng olmadığını göstərir.

Dissertasiyanın II fəslinin 5-ci yarımfəsli “Hərbi lətifə qeyri-formal hərbi diskursun əsas hissəsi kimi” başlığı altında verilmişdir. Ordu yumoru etik dəyər statusunun və ordu gerçəkliyinin səciyyəvi cizgilərinin aşağı salınmasına yönəldilib. Ordu yumorunun təhlili həm də göstərir ki, onlarda zabit heyəti nümayəndələri yaxşı cəhətdən, ali insani keyfiyyətlərin daşıyıcıları kimi göstərilirlər, adətən onların neqativ cəhətləri qabardılır ki, bu da onların statusunun aşağı salındığını göstərir. Müəyyən keyfiyyətlər

yalnız ayrı-ayrı şəxsiyyətləri deyil, həm də silahlı qüvvələrin konkret növünün nümayəndələrini səciyyələndirə bilər. Məsələn, dənizçilərin yüngül əxlaqlı qadınlar həvəskarı olması haqqında geniş yayılmış fikir aşağıdakı lətifədə istifadə olunur:

An Army General and an Admiral were sitting in the barbershop. They were both just getting finished with their shaves, when the barbers reached for some aftershave to slap on their faces.

The admiral shouted, "Hey, don't put that stuff on me! My wife will think I've been in a whorehouse!"

The chief turned to his barber and said, "Go ahead and put it on. My wife doesn't know what the inside of a whorehouse smells like" (<http://military-jokes.allthejokes.com>).

Hərbi lətifədə hansı dəyər xarakteristikalarının gülüş hədəfi olmasının nəzərdən keçirilməsi vacib görünür. Qeyd etmək lazımdır ki, mövzu dairəsinə görə hərbi lətifələr "mülki" lətifələrdən geri qalmır. Hərbçiləri bildirən sözlər nəzərə alınmazsa, onlar arasında hədd qoymaq çox çətindir. Bu qəbildən olan lətifələrə aşağıdakıları fərqləndirmək olar.

1) Qadınlarla bağlı lətifələr: *Writing to the Girlfriend*

-A young soldier left home to join the army. He told his girlfriend that he would write every day. After about six months, he received a letter from his girlfriend that she was marrying someone else. He wrote home to his family to find out who she married. The family wrote back and told him. It was the .... mailman (<http://www.swapmeetdave.com/humor/miljoke.htm>).

2) Etiket qaydasının pozulması: *Military etiquette*

Officer: Soldier, do you have change for a dollar?

Soldier: Sure, buddy.

Officer: That's no way to address an officer! Now let's try it again. Do you have change for a dollar?

Soldier: No, SIR! (<http://www.swapmeetdave.com/humor/miljoke.htm>).

3) Tabelilik münasibəti: *Jeep in the mud*

During training exercises, the lieutenant who was driving down a muddy back road encountered another car stuck in the mud with a red-faced colonel at the wheel. "Your jeep stuck, sir?" asked the lieutenant as he pulled alongside.

"Nope", replied the colonel, coming over and handing him the keys, "Yours is". (<http://www.swapmeetdave.com/humor/miljoke.htm>).

4) Daha bir qrup lətifələr müxtəlif qoşun növləri arasında müqayisə aparılması ilə bağlıdır: *Communication Breakdown...*

The reason the Army, Navy, Air Force, and Marines squabble among themselves is that they don't speak the same language. For example, take a simple phrase like, "Secure the building".

The Army will put guards around the place.

The Navy will turn out the lights and lock the doors.

The Air Force will take out a 5-year lease with an option to buy.

The Marines will kill everybody inside and make it a command post (<http://www.swapmeetdave.com/humor/miljoke.htm>).

Tədqiqat prosesində silahlı qüvvələrin növlərinə (quru qoşunları, aviasiya, donanma) müvafiq olaraq ordu lətifələrini üç qrupa bölmüşük. Qrupların hər birində ordu həyatının hansı cizgilərinin daha çox və nə üçün gülüş hədəfi olmasını, bir də bunun hansı üslubi vasitələrin köməyi ilə yerinə yetirildiyi təhlil edilmişdir. Hərbi lətifənin təhlili göstərdi ki, ordu həyatının, bu halda hər bir qoşun növünün, spesifikası diskursun mətn tərkib hissəsinin üslubuna və mövzusunə təsir edir.

Dörd yarımfəsildən ibarət III fəsil "*Hərbi diskursun KİV-də yeri və "müharibə" konseptinin verballaşması*" adlanır. İlk yarımfəsil sözügedən problemin ümumi məsələlərindən bəhs edir. KİV dilinin özünün özəllikləri var. Ədəbi dilin başqa üslublarının ünsürlərini spesifik şəkildə özündə birləşdirən publisistik üslub konkret oxucu kütləsinə ünvanlanır. Adresatdan asılı olaraq publisistikanın dilində xüsusi leksika hər bir konkret halda özünəməxsus şəkildə əks olunur. Əgər sırf hərbi qəzet və jurnallarda ordu həyatı ilə bağlı materiallarda xüsusi terminologiya daha çox müstəqim mənada işlədilsə, geniş oxucu kütləsinə ünvanlanan yazılarda onlara az müraciət olunur və ya həmin terminlər metaforik şəkildə təzahür edir. Bunu nəzərə alaraq hərbi diskursdan danışanda mütləq nəzərə almaq, publisistik materiallarda işlədilən hərbi diskurs vahidləri ilə bilavasitə hərbi sənədlərin fərqləndirilməsini aparmaq və hətta sırf hərbiçilərə ünvanlanan materialların da təhlilində müəyyən həddi gözləmək lazımdır.

III fəslin 2-ci yarımfəslini "*İngilis hərbi diskursu media məkanında*" adlanır. Hərbi publisistik qəzet materiallarının yerinə yetirdiyi mühüm funksiyalardan biri də təsir funksiyasıdır. Müasir dünyada silahlı qüvvələr çox vaxt yalnız dövlət maraqlarının qorunması vasitəsi olmur. Onlar müəyyən siyasi məqsədlərə çatmaq vasitəsidir. KİV qarşısında duran məsələ auditoriyanı bu və ya digər siyasi addımın düzgün və qanuni olmasına inandırmaq, həm konkret siyasi qərara, həm də bunun ardınca mümkün hərbi hərəkətlərə cəmiyyətin lazımi reaksiyasının

formalaşdırılmasına rəvac verəcək dəlillər gətirməkdir. Ümumiyyətlə, publisistik qəzet üslubu üçün ən mühüm təsir funksiyası qəzetin təyinatı ilə şərtlənir: informasiya verəndə müəyyən ictimai mövqeyi ifadə etmək və oxucunu onun həqiqiliyinə inandırmaq. Başqa funksional üslublarla müqayisədə, N.İ.Kluşınanın fikrincə, ekspressivliyə çatmaq vasitələri və üsullarının payı publisistik nitqdə xeyli yüksək olur.¹ Publisistika ədəbi dildən praktik olaraq qiymətləndirmə xüsusiyyətlərinə malik bütün vasitələri götürür. Bütün dil vasitələri publisistikada ekspressivliyə malik olur.

Məlumdur ki, bu gün ən sürətli informasiya mübadiləsini həyata keçirməyə imkan verən kütləvi informasiya və kommunikasiya vasitəsi internet mənbələridir.

Hərbi diskurs vahidlərindən media məkanında və o cümlədən internet-mənbələrdə intensiv istifadə bizə aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir: birincisi, hərbi diskursun janrlarının genişlənməsi və onun vahidlərindən media məkanında fəal istifadə institusional hərbi diskursun müasir kommunikasiya şəraitlərinə adaptasiyası haqqında danışmağa imkan verir.

İkincisi, hərbi təşkilatların və silahlı qüvvələrin növlərinin açıq səciyyəli olması ordunu bir sosial institut kimi və müvafiq olaraq hərbi diskursu insanların əksəriyyəti üçün daha əlverişli edir. Və nəhayət, qrafik informasiyanın çox olması və ilkin mətnin şərhlər və izahların köməkliliyi ilə genişləndirilməsi hərbi diskursu daha anlaşılıqlı edir və bununla onu populyarlaşdırır.

III fəslin 3-cü yarım fəslə ingilis hərbi media diskursunda ifadə vasitələrinin şərhinə həsr olunmuşdur. Nitqin təsir gücünü artıran onu adi təhkiyədən fərqləndirən xüsusiyyətlərdir. Çoxlu ekspressiv vasitələr (emosional-qiymətləndirmə leksikası, məcazlar, sintaktik konstruksiyalar, o cümlədən fiqurlar və s.) var ki, jurnalistlər onlardan istifadə edir, məntiqi vurğuları düzür, dillə eksperimentlər aparır, standart və ekspressivniyi üzvi surətdə birləşdirərək oxucu diqqətini cəlb etməyə çalışırlar.

Q.Y.Solqanikin fikrincə, ekspressivlik kateqoriyasını “Publisistik qəzet üslubu çərçivəsində qiymətləndirmə növ anlayışına nisbətə şəkil anlayışı kimi nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur”.² Publisistik qəzet nitqində çalarlanmış elementlərin təyinatı yalnız və bir o qədər də obrazlılıqda deyil (bədi üslubdakı kimi), daha çox müsbət və ya mənfi qiymətləndirmə effektinin yaradılmasındadır.

---

¹ http://www.gramota.ru/mag_arch.html?id=6

² Солганик Г.Я. Публицистика как искусство слова / Поэтика публицистики. М.: 1990, s. 9.

Qiymətləndirmə birinci növbədə leksikada: semantikasına görə keyfiyyət-qiymətləndirmə sifətlərinin və isimlərin nisbətən yüksək işlədilmə tezliyində, metaforikləşmədə, frazeologiyanın seçimində, sintaktik vasitələrdən istifadə xüsusiyyətlərində – əks olunur.

Təsiretmə funksiyasının təsiri altında hərbi publisistika dilin müxtəlif sahələrindən sözləri dəyişərək onlara qiymətləndirmə mənası verir. Metaforlardan, məsələn, xüsusi leksikanın məcazi mənada işlədilməsindən, çox istifadə edilir: *European manufactures have played their cards well, and can now compete on equal terms with their US cousins. <...> the investment could be a better bet than you think* (<http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/>, 10 April 1982) misalda biznesin aparılması kimi kart oyunu geniş metafordan istifadə olunmuşdur (*a bet - oyunda qoyulan pul*).

Metaforun öyrənilməsi son vaxtlar geniş miqyas alıb. Onun üslubi imkanları, semantikasi və funksiyaları, metaforikləşmənin qanunauyğunluqları, metafor işarəsinin quruluşu öyrənilir.

Qəzet metaforlarını ümumişlək (jurnalistlərin geniş yayımladığı) və fərdi-müəllif olmaqla iki qrupa bölmək olar.

D.N.Şmelyovun fikrincə, müasir qəzet publisistikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri terminlərin metaforikləşməsidir.¹

Xüsusi terminologiya praktik olaraq yeni, ştampa çevrilməmiş nitq ifadələri üçün bitib-tükənməz mənbəyə çevrilir. Çoxlu dar peşə sözləri metafor kimi işlədilməyə başlayır.

Transformasiya edilmiş frazeoloji birləşmələr, aforizmlər, atalar sözləri ifadəlilik yaratmağın güclü vasitəsinə çevrilir: *Last week, Republican Sen. Jim DeMint of South Carolina was quoted as telling the group Conservatives for Patients Rights, which opposes Obama's health care plan, that "if we're able to stop Obama on this, it will be his Waterloo. It will break him" (to meet one's Waterloo - son məğlubiyyət acısı)* (<http://edition.cnn.com/2009/POLITICS/07/23/obama.health.care/index.html>).

Oxucu diqqətini başlıq qismində çıxış edən qafiyəli sətirlər də cəlb edir: *India finances a place in space* (<http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/>, 23 January 1982)

Publisistik mətnlərdə fərdi perifrazlardan – söz və ya söz birləşməsi yerinə işlədilən təsviri ifadələrdən istifadə olunur: *Part of the answer lies on two*

---

¹ <http://HYPERLINK 178.http://www.vspu.ru~axiology/vikar.htm>»

documents on which the ink was hardly dry when JL 123 crashed (<http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/>, 7 September 1985)

Qəzetlərdə jurnalistlərin məqaləyə diqqət cəlb etmək məqsədilə işlətdiyi keyli alınma sözlər olur: *The subsequent French embargo on arms; commercial fiasco; the siesta philosophy.*

Hərbi publisistika xeyli güclü təsir potensialı olan sintaktik konstruksiyalara müraciət edir. Danışq dili konstruksiya və məhz ifadəliliyinə görə (bunlar yığcam, lakonik, demokratik, asan başa düşülən olmaları ilə seçilir) diqqəti cəlb edir. Güclü hisslər ifadə etmək, inandırmaq, təsir etmək, mövzuya diqqəti cəlb etmək məqsədilə kitab dilinin imkanlarından (cümlələrin paralelizmi, anafora və epifora, antiteza və digər sintaktik fiqurlar) istifadə edilir: *Fly Garuda and the chances are that you will be seated aboard a gleaming widebody jet <...>. Visit Garuda's Jakarta headquarters, and you will be hardpressed to recognize it as a ner've centre of any airline (comparison) <...>. Talk to airline president Wiweko Soepono, and more paradoxes start bouncing around within the straight-jacket of your tiny western brain (metaphor). Go back for a second briefing, and the realization dawns that the problem lies not in Wiweko's answers, but in your own stereotyped preconceptions of airline economics* (<http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/>, 29 May 1982)

Müasir qəzetlərin dilinin səciyyəvi xüsusiyyəti hərbi leksikadan metafor kimi geniş istifadə edilməsidir. Fəal metaforikləşmə prosesi daha çox sosial-siyasi, iqtisadi məsələlərə həsr olunmuş materiallarda təsadüf edilir.

Hərbi publisistikada siyasi və iqtisadi çarpışma iştirakçılarını bildirmək üçün zoonimik metaforlardan istifadə edildiyini qeyd etmək lazımdır: *In the next war the enemy with something still flying at the end of the dogfights will have total battlefield control* (<http://www.magazineexchange.co.uk/flight-international-magazine/>, 29 May 1982)

Bu misallar metafor modellərinin cəmiyyətdə gerçəklik haqqında mövcud olan təsəvvürlərin əksi olduğu koqnitiv dilçilik baxımından nəzərdən keçirilsə, metaforda müasir gerçəkliyin bir çox anlayışlarının (siyasət, seçkilər, təhsil, idman, iqtisadiyyat və s.) əksini tapmaq olar.

III fəslin sonuncu yarım fəslində hərbi diskursun strukturunda “müharibə” konsepti tədqiqatə cəlb edilmişdir. “Müharibə” konseptinin anlayış karkası və ya freymi bunlardır: münaqişə tərəfləri, onun yaranma yeri, münaqişənin səbəb və məqsədləri, həlli üsulları, bir də onun, əsas etibarilə destruktiv olan nəticələri. Biz eyni zamanda “müharibə” konsept dairəsi strukturunda “*münaqişə*”/“*conflict*”, “*döyüş*”/“*fight*”, “*battle*”,

“combat”, “mübarizə”/“struggle” subkonseptlərinin olmasından danışıla bilər ki, bunlar da öz növbəsində “müharibə” hiperkonseptinin tematik sahəsini formalaşdırır. Amma hiperkonseptin bu kimi götürülməsi daha çox hərbi diskursun formal hissəsi üçün səciyyəvidir.

Mərkəzi “münaqişə” fraqmentinə daxil olan konseptlərin aidliyi aşağıdakı kimidir: “conflict” konsepti ən ümumi mənə daşıyır və kompromisə gələ bilməyən iki və ya üç tərəfin olmasını nəzərdə tutur. “Conflict” konseptinin semantik tərkib hissəsi hərəkətin uzunmüddətliliyi və problemin həllinin tez tapılmasının qeyri-mümkünlüyüdür: *By 1993 the total number of security forces involved in the struggle in south-eastern Turkey was about 200,000, and the conflict had become the largest civil war in the Middle East* (www.rucker.army.mil - /avjournal/1990/1991/)

Beləliklə, “conflict” konseptinin əsas strukturyaratma əlamətləri fikir və ya tərəflər arasında müxaliflik, toqquşmanın silahlı olmaması və uzunmüddətliliyidir.

“Münaqişə” fraqmentini əmələ gətirən növbəti subkonsept – “confrontation” subkonseptidir. İngilisdilli izahlı lüğətlərdə verilmiş definisiyalar, birinci növbədə, konseptin iştirakçısı qismində cəmiyyəti iki tərəfin olduğunu və onların məlumatın kontekstində mütləq xatırlandığını göstərir: *The British refused to cooperate, and the president, more than ever eager to avoid a final confrontation with Germany on the submarine issue, decided to press forward with independent mediation* (Encyclopedia Britannica. Deluxe Edition, 2008, The United States enters the Great War).

“Confrontation” subkonseptinin ingilisdilli mədəniyyətdə xeyli geniş semantikasi var – bu həm iki partiya arasında mübahisə, iki ölkə arasında qarşıdurma və hətta iştirakçılar arasında yarış ola bilər. “Soyuq müharibə” (*Cold war*) konsepti “confrontation” konseptinə yaxındır.

“Silahlı hərəkətlər” fraqmentinə bu subkonseptlər daxildir: “armed conflict”, “battle”, “struggle”, “fight”, “combat”.

Bizim fikrimizcə, “armed conflict” subkonsepti evfemistik məqsədlə işlədilir. O, “müharibə” konseptinin sinonimi olduğundan, KİV məlumatlarında daha çox işlədilir. Bu subkonseptə həm “münaqişə” seması, həm də “silah” seması daxildir. Subkonseptin semantik sahəsinə həmçinin baş verənlərin müddətliliyi komponenti də daxildir: *In 1992, Abkhazia unilaterally declared itself independent, sparking ongoing armed conflict with Georgia* (Encyclopedia Britannica. Deluxe Edition, 2008, Georgia. Armed forces and security).

“Battle”, “fight”, “combat”, “warfighting” subkonseptləri arasında semantikada oxşarlıq müşahidə edilir. Onların hamısında ümumi “döyüş/vuruş” məna çaları var və onlar öz birbaşa mənasında hərbi diskursun formal hissəsində istifadə edilirlər: *The reality of warfighting is that the combat team must function effectively over an extended period in conditions that are characterised by extreme danger, confusion, fatigue and noise* (<http://www.proud2serve.net/docs>).

“Müharibə” konseptosferasının “hərbi əməliyyatların iştirakçıları” fraqmentində “troops”, “enemy”, “ally” subkonseptləri nəzərdən keçirilir.

“Troops” subkonseptinin obrazlı xarakteristikaları bu sözün digər leksik vahidlərlə uzlaşmasının təhlili yolu ilə müəyyənləşdirilir. İsim “to withdraw, to take out, to call out, to concentrate, to deploy” feillərilə uzlaşır ki, bu da öz növbəsində nəisə idarə olunan birlik obrazının yaranmasına rəvac verir. Bu obraz sözün etimoloji təhlili ilə də təsdiqlənir: latın sözü “troppus” diminutivi olan fransız sözü «troupe» əmələ gəlmiş və “flock” (sürü) mənasını verir. Yəni biz etimoloji təhlildən çıxış edərək yalnız birlik, birgəlik semasını deyil, həm də komanda, sıx birləşmiş qrup mənalərini də vurğulaya bilərik.

Sonrakı iki subkonsept “enemy” və “ally” “özünün - özgənin” əksliyini təşkil edir. İki konseptin obrazlı xarakteristikası daha çox hərbi əməliyyatların dövründən asılıdır. Məsələn, Birinci dünya müharibəsi dövründə “ally” subkonsepti antialmaniya bloku ölkələrinin, Antanta üzvə müttəfiqlərin obrazı ilə sıx bağlı idi. İkinci dünya müharibəsi dövründə Allies – antihitler koalisiyası ölkələri idi: *But German resistance was fierce, and by October autumn rains curtailed Allied attacks, ending their dream of bursting into Austria from the south.* (Encyclopedia Britannica. Deluxe Edition, 2008; Allied Powers)

“Enemy” konsepti, öz növbəsində, həm konkret milli mənsubiyyətə (iki dövlət arasında müharibə şəraitində), həm də “özgə”/“düşmən” ümumi anlayış xarakteristikasına malikdir və bu sonuncu bölmələrin qarşısında qoyulan ümumi məqsəd və vəzifələrin təsvirində, hərbi texnika və silahların və s. təlimatlarında bariz görünür: *When employed as part of a combined military formation, its main duties included observing and reporting information about the enemy, screening movements of its own force, pursuing and demoralizing a defeated enemy, maintaining a constant threat to an enemy’s rear area, striking suddenly at detected weak points, turning exposed flanks, and exploiting a penetration or breakthrough* (Helicopter International, № 6, May-June 2008).

“Düşmən” subkonseptinin milli mənsubiyyətinin təzahür etməsi həm də hərbi diskursun qeyri-formal hissəsi çərçivəsində onun üçün səciyyəvidir. Hazırkı dövrün hərbi yumorunun, o cümlədən İraqda Amerika müharibəsi dövrünə aid olanların timsalında görürük ki, düşmənin statusunun aşağı salınması qorxaq düşmən obrazının yaradılması (“düşmən” konseptinə «qorxaqlıq» semasının əlavə edilməsi) vasitəsilə həyata keçirilir:

Q: What should Iraq get for its air defense system?

A: A refund (<http://www.smilepedia.com/glossary/war-jokes>).

Beləliklə, görürük ki, subkonsept qeyri-formal hərbi diskurs çərçivəsində düşmənin lağa qoyulması hesabına öz obraz komponentini genişləndirir.

Bundan başqa, «müharibə» konseptosferasının daha iki fraqmentinin mövcud olmasını qeyd etmək lazımdır – bu, özündə “qələbə-məğlubiyyət” subkonseptlərinin əsas müxalifliyini birləşdirən “silah” və “hərbi əməliyyatların nəticəsi”dir.

Dissertasiyanın “*Nəticə*” hissəsində aşağıdakı müddəalar ümumiləşdirilir:

1) Diskurs yazılı və şifahi nitqdə özündə verbal və qeyri-verbal (ən geniş mənada) vasitələri birləşdirən mətn və kontekstdir. Diskurs müəyyən zaman və məkan vəhdətində yaranır, mövcud olur və onu yaradan situasiya (konkret insanlardan geniş mənada sosial mühitə qədər) dəyişdikdə onun qavranılması, yəni ilkin diskursiv mənasının dərkə də dəyişir.

2) Diskursun həcmi bərdə vahid fikir mövcud deyil. Diskursda mikro- və makro-struktur fərqləndirilir ki, bu da onu həcm baxımından ən müxtəlif səviyyələrdə nəzərdən keçirməyə imkan verir.

3) Diskursu işlənmə dairəsinə görə də, yəni müəyyən sosial qrup üçün daha səciyyəvi olub, başqa dil daşıyıcıları üçün tam açılması çətin olan tekst və kontekst kimi götürərək institusional diskursu fərqləndirmək olar. Burada müəyyən sosial qrup, təbəqə – institut hüdudlarında tam açılan, başqa dil istifadəçiləri üçün tam anlaşılıq olmayan diskurs nəzərdə tutulur. İnstitusional diskursun əlamətləri qismində mövzu və janr özəlliyi, deyimin (mətn və kontekstin) məqsədi, strategiyası, taktikası, qarşısında duran məsələlər, kommunikasiya aktında iştirak edənlər və onların istifadə etdikləri verbal və qeyri-verbal vasitələrin tam məcmusu götürülür.

4) Özəllikləri ilə fərqlənən və XX əsrin ortalarından intensiv dəyişikliklərə məruz qalan institusional diskurslardan biri hərbi diskursdur. Hərbi diskurs institusional diskurs növü olmaqla onun bütün əlamətlərinə: kommunikanların sərt status-rol münasibətləri, hərbi hərəkətlərin rituallığı, dəqiq məqsədlər və onlara çatmağın strategiyası - malikdir.

5) Tədqiqatımızın gedişində hərbi diskursun aşağıdakı struktur xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirdik: onun əsasında formal və qeyri-formal hissələrə bölgü durur. Hərbi diskursun formal hissəsinin leksik xarakteristikası peşə terminologiyasının olmasıdır və bu hissədə hərbi diskursun linqvistik tərkib hissəsi hərbi sənədlərin (direktivlər, əmrlər, sərəncamlar, nizamnamələr və döyüş sənədləri) mətnləri ilə təmsil olunur. Hərbi diskursun qeyri-formal hissəsinin əsasında hərbi yumor durur. İngilis hərbi diskursunun bu hissəsinin əsas leksik əlaməti sosial-peşə subkodundan fəal istifadədir.

6) Hərbi diskursun təhlilinin gedişində onun interdiskursiv təbiətli olması müəyyənləşdirildi. Hərbi diskurs vahidlərindən metaforik istifadə digər tip diskursların hərbişdirilməsinə səbəb oldu. Hərbişdirmə dedikdə yalnız kommunikasiyanın aqressiv yönümlülüyü başa düşülməməlidir. “*War*”, “*fight*”, “*combat*”, “*battle*” kimi hərbi nominasiyalar hərbi diskursun özünün tərkibində belə xeyli aqressiv obrazlılığa malikdirlər, amma onun hüdudlarından kənara çıxanda, onlar “fiziki məhv” semasını itirir və KİV mətnlərində xeyli parlaq, “cəlbədic” metaforlar yaradırlar.

7) Deyə bilərik ki, hərbi diskurs media məkanında istifadə olunan hərbi metaforların “donoru” olmuşdur. İnternet texnologiyalarından fəal istifadə ilə bağlı institusional hərbi diskurs daha əlyətər və daha açıq olmuşdur. Buna hərbi çap orqanlarının – həmişə satışda tapılması mümkün olmayan qəzet və jurnalların saytları, potensial gənc əsgərlərin diqqətini cəlb etmək məqsədilə hərbi diskursu daha anlaşılıqlı etməyə (buna ilkin informasiyanın genişləndirilməsi, yəni rəsmi sənədlərin mətnlərinə şərhlər və izahların əlavə edilməsi kömək edir) və bununla da onu populyarlaşdırmağa çalışan silahlı qüvvələrin növləri və hərbi idarələrin veb səhifələri rəvac verir.

8) İngilis institusional hərbi diskursunun tədqiqinin davam etdirilməsi, bircə, xeyli perspektivli görünür. Belə ki, hərbi terminologiyanın struktur və funksional əlamətlərinin öyrənilməsinin davam etdirilməsi və onun hərbi diskurs hüdudlarından kənarında istifadə sahələrinin daha geniş təhlilə cəlb edilməsi mümkündür. Bundan başqa, hərbi diskursun qeyri-formal hissəsinin və o cümlədən hərbi lətifə istiqamətində öyrənilməsi bütövlükdə hərbi lətifənin təsnifatı üçün zəmin yarada bilər. Və nəhayət, bizim fikrimizcə, tədqiqat üçün ən geniş imkanlar hərbi institusional diskursun diskursivlərarası əlaqələri açaır.

9) Hərbi diskursun bundan sonrakı tədqiqi yalnız nəzəri nəticələrlə məhdudlaşmamalıdır. Əldə olunmuş nəticələr praktik baxımdan xarici dilin tədrisi metodikasında, həmçinin peşə kommunikasiyası sahəsində tərcümə texnikasında istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin ümumi məzmunu müəllifin aşağıda göstərilən məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Diskurs və onun strukturuna fərqli yanaşmalar // Dilçilik İnstitutunun əsərləri. Bakı: AMEA-nın Dilçilik İnstitutu, 2012, № 3, s. 111-122
2. İngilisdilli hərbi diskursun əlamətlərinə dair bəzi qeydlər / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: AMİU, 2012, s. 17-19
3. İngilisdilli hərbi diskursun leksik xüsusiyyətləri // ADPU-nun Xəbərləri. Bakı: ADPU, 2012, № 3, s. 163-165
4. Orduda qeyri-formal hərbi diskurs // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA-nın Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 2012, № 7, s. 39-43
5. İngilisdilli hərbi diskursun institusional əlamətləri // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2013, № 2, s. 102-106
6. Hərbi diskurs çərçivəsində ordu lətifələrinin təhlili // Dil və ədəbiyyat (Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal). Bakı: BDU, 2013, № 1 (85), s.88-90
7. Hərbi media diskursunda ifadə vasitələrinin tədqiqi // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2013, № 4, s. 45-49
8. Lexical Features of English Military Discourse // Вестник Запорожского Национального Университета. Украина: Запорожье, 2013, № 1, s. 139-142
9. “Müharibə” konsepti diskurs təhlili işığında / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADU, 2013, s.225-227
10. Kütləvi informasiya vasitələrində ingilis hərbi diskursunun xüsusiyyətləri // Dil və ədəbiyyat. Bakı: ADU, 2013, № 2, s.117-124.
11. «Müharibə» konseptinin linqvistik təhlili // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2014, № 2, s. 50-55
12. İngilisdilli hərbi diskursun xüsusiyyətlərinə dair // Gənc tədqiqatçıların IV Beynəlxalq elmi konfransının materialları, Bakı: Qafqaz Universiteti, 2016, s. 1264-1266.

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
ВОЕННОГО ДИСКУРСА
(на материале английского языка)

Резюме

Диссертационная работа посвящена исследованию лингвистических и прагматических особенностей английского военного дискурса. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во Введении обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи исследования, дается информация о методах и источниках работы, о ее научной новизне, теоретической и практической значимости, а также о ее апробации и структуре.

Первая глава «Дискурс и институциональный дискурс» носит теоретический характер, содержит различные подходы к проблематике дискурса. В этой главе также затронуты такие вопросы как институциональные особенности, структура и типология дискурса.

Вторая глава «Формальный и неформальный институциональный военный дискурс» посвящена стилистическим особенностям институционального военного дискурса на материале английского языка.

Третья глава «Место военного дискурса в средствах массовой информации и вербализации концепта «война» содержит анализ особенностей английского военного дискурса в медиа-пространстве, средства выражения при формировании английского военного медиа дискурса а также содержание концепта "война" в структуре военного дискурса.

В Заключении диссертации обобщаются основные положения исследования.

PRAGMALINGUISTIC INVESTIGATION
OF THE MILITARY DISCOURSE
(on the English materials)

Summary

The thesis touches upon the study of the linguistic and pragmatic features of English military discourse. It consists of an introduction, three chapters, a conclusion, and the list of references.

The introduction substantiates the topicality of the theme, sets its aims, objectives, as well as its hypothesis, embraces the methods of investigation, represents its theoretical and practical significance, and also frames the structure of the thesis.

The first chapter titled “Discourse and Institutional discourse” covers theoretical framework and contains different approaches to the issue of the discourse. Institutional features, structure and typology of the discourse has also been touched upon here.

The second chapter entitled “Formal and non-formal institutional military discourse” reveals structure and stylistic features of the institutional military discourse on the original materials of the English language.

The third chapter headed “The place of the military discourse in the mass media and the verbalization of the "war" concept“ involves analysis of the specific features of English military discourse in the media space, the means of expression used in the formation of English military media discourse and the "war" concept in the structure of the military discourse.

The Conclusion of the thesis summarizes the essential results of the research.

Çapa imzalanıb: 15.10.2016
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

АЙНУР ФАЗИЛЬ ГЫЗЫ МАМЕДЗАДЕ

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
ВОЕННОГО ДИСКУРСА
(на материале английского языка)

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2016